

Poarta Macaralei din Gdanisk

Centrul istoric al oraşului este dominat de binecunoscuta Primărie, actualmente muzeul de istorie a oraşului. Sala cavalerilor de la etaj ne prilejuieşte întâlnirea cu stema Corvinilor într-o teorie heraldică, iar o altă sală de la sfârşitul secolului al XIV-lea ne apropie — datorită unui portal gotic — de arhitectura moldovenească din secolul al XV-lea.

Pe drumul dintre Wrocław şi Cracovia, catedrala din Olkusz ne oferă în soluţia de restaurare un „experiment” care a provocat multe discuţii. Interiorul catedralei a fost acoperit cu o pictură de factură modernă, cu stilizări geometrice şi antropomorfe deşi a păs-

trat porţiuni din pictura originală atât în corul bisericii cât şi în colaterale.

Cracovia — cu monumentele ei binecunoscute (biserica Sf. Andrei şi biserica Sf. Adalbert, ambele din secolul al XI-lea) şi vestita citadelă Wawel — ne oferă totuşi o surpriză.

În urma unor cercetări de parament, una dintre cele mai vechi străzi cracoviene — „Uliça Canonicilor” — a dezvăluit sub decorul renescentist, în care fiecare portal este o operă de artă, vechea arhitectură gotică cu peţioase ancadrame de piatră. Soluţia de restaurare nu s-a conturat încă. Se pare că, ţinându-se seama de valoarea celor două arhitecturi, elementele gotice vor fi evidenţiate în casele practicate în îmbrăcămintea secolului al XVI-lea. Restaurarea întregului ansamblu este realizată de o echipă al cărei atelier se află chiar în inima şantierului, într-una din casele care sînt restaurate.

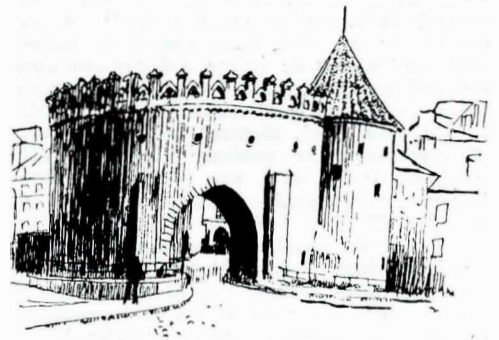
Varşovia, oraşul martir, şi-a relăcut în cadrul campaniei de reconstrucţie toate monumentele. Vestita „Stare Miasto” — un exemplu de punere în scenă şi de valorificare — este aproape gata.

Pe aceeaşi linie se situează şi restaurarea palatului lui Jan III Sobieski de la Wilanow, care are destinaţia de anexă a Muzeului naţional, dar şi de reşedinţă pentru înalte personalităţi. Parcul baroc din secolul al XVII-lea, cu terasele şi cu marele canal în peisajul viu colorat, asigură o ambianţă extrem de plăcută.

Situat în mijlocul unui mare parc din apropierea centrului oraşului, ansamblul de palate Lazienki, a devenit şi el anexă a Muzeului naţional restaurat imediat după război, pune în valoare arhitectura şi interioarele baroce (din secolul al XVIII-lea) ale reşedinţei regelui Stanisław August.

Actualmente, o largă şi concentrată acţiune are ca scop restaurarea fostului palat regal

varşovian. În cadrul mijloacelor de pregătire pentru realizarea acestui obiectiv remarcăm campania publică declanşată pentru strîngerea de fonduri, afişarea de panouri cu istoricul palatului şi cu propunerile de restaurare, în locuri aglomerate, precum şi o expoziţie de

Barbacană — Varşovia (desenele aparţin autorului)

grafică şi fotografii cu aspecte din evoluţia palatului, organizată în cadrul Muzeului naţional. Pe şantierul deschis pe ruinele vechiului castel al ducilor de Mazovia, echipe de muncitori, elevi, studenţi şi militari lucrau voluntar la îndepărtarea dărîmăturilor şi la efectuarea săpăturilor.

Revenind la imaginea Poloniei de astăzi nu putem să nu mărturisim admiraţia pentru puternica organizare a restaurării monumentelor istorice şi de artă, pentru vastul şantier care este întreaga ţară, pentru diversitatea monumentelor ca şi a metodelor de restaurare, pentru imensul efort depus întru refacerea bogăţii şi vechiului patrimoniu de artă şi cultură al acestui popor.

arh. ADRIAN CORVĂTESCU

Ioan Godea, „MONUMENTE DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI“

Vol. I., Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 1972

Printre puţinele monografii axate pe studierea unui anumit domeniu etnografic (ocupaţii, meşteşuguri, arhitectură, port popular) publicate de muzeele de acest profil, se înscrie şi lucrarea recent apărută a tînărului muzeograf orădean Ioan Godea, privind bisericile de lemn din zona Barcău-Crasna.

Autorul îşi propune (informaţie obţinută personal, doar vag amintită în prefaţă) să prezinte monumentele de arhitectură populară, — de fapt doar bisericile de lemn — din zona Crişului Repede şi cea a Crişului Negru în următoarele două volume, iar mai tîrziu, de pe cuprinsul întregii zone nord-vestice a României.

În vederea realizării acestui program, de mare importanţă pentru studierea unui capitol atât de important al creaţiei populare, cu implicaţii adînci în viaţa comunităţilor rurale, I. Godea a pornit la o temeinică documentare de arhivă şi bibliografică, analizînd şi confruntînd izvoare inedite şi publicaţii de specialitate româneşti şi străine. Concomitent, pe lîngă aspectul istoric, cronologic, a studiat fiecare monument în parte, cu particularităţile sale tehnice şi artistice, integrîndu-l mediului geografic, etnografic, economic şi social.

Pornind de la unele aspecte surprinse şi de alţi cercetători (caracterele tradiţionale comune întregii arhitecturi populare româneşti, trăsăturile specifice bisericilor de lemn întîlnite pe tot cuprinsul ţării — înrudirea monumentelor religioase cu locuinţa ţărănească, unele împrumuturi de la arhitectura în piatră sau cărămidă din ţară sau din străinătate), în introducerea se fac referiri la întreg ţinutul Bihorului (de fapt vechiul Comitat al Bihorului), prezentîndu-se fenomenul complex al manifestărilor religioase populare şi al materializării lor arhitectonice pe aceste meleaguri.

Prezentarea celor 12 biserici de lemn este precedată de o notă introductivă, succintă, dar cu date foarte preţioase. Se face istoricul aşezărilor respective, pe baza descoperirilor arheologice, a izvoarelor documentare, publicate

sau din arhive, a tradiţiei locale transmisă oral sau în scris ca şi prin studierea bibliografiei moderne, de la începutul secolului nostru.

Sînt notate astfel primele menţiuni documentare ale aşezării respective ca şi ale lăcaşului de cult, mărimea aşezării în funcţie de numărul locuitorilor şi de poziţia sa faţă de drumurile comerciale, graniţa etc., vechile denumiri ale satelor, trăsăturile caracteristice ale arhitecturii populare, evoluţia demografică, ocupaţiile de bază şi meşteşugurile populare, viaţa religioasă etc.

Pe lîngă pregătirea iniţială de istoric, cunoaşterea temeinică a zonei şi cercetarea sa din punct de vedere etnografic i-au permis autorului să reconstituie astfel cadrul, „atmosfera” monumentului.

Studiul plin de discernămint şi pasiune s-a extins asupra fiecărui obiectiv, privit din punct de vedere constructiv şi artistic, menţionîndu-se cercetările anterioare (unele monumente fiind însă prezentate acum pentru prima oară, ca cele din comunele Vişoara şi Sacalasa), ca şi starea de conservare, în unele cazuri foarte proastă (Vişoara, de pildă s-a distrus complet şi, recent a fost demolată).

Fiecare biserică este descrisă separat, detaliat, sub aspect constructiv, pictural, ornamental, tinzîndu-se spre o cercetare exhaustivă; în acelaşi timp monumentul, prin analogiile frecvente citate, este integrat în aria marelui fenomen cultural, arhitectura populară românească.

Datarea s-a făcut pe baza inscripţiilor, acolo unde există, sau a indicaţiilor bibliografice, a consideraţiilor arhitectonice etc.

Planul obiectivelor cercetate este dreptunghiular, cu absida pătrată sau poligonală, cu o singură excepţie — absida semicirculară a bisericii din Chieşd. Socotim că originea acestui tip de absidă specifică bisericii de zid — inexistentă de altfel în zonă — se găseşte într-adevăr, aşa cum presupune autorul, în planul anexelor gospodăreşti din zonă, poligonale sau circulare.

Toate bisericile au pereţii formaţi din birne orizontale de lemn, după vechiul sistem tradiţional de construcţie românesc, întîlnit şi la casele din zonă, cu birne prinse cap la cap în „cîrlig”, în „chiotoare dreaptă” sau în „coadă de rîndunică” (acesta cunoscut şi pe plan european — „queue de ronde” etc).

Descriind foarte amănunţit şi exact planul şi sistemul constructiv, I. Godea se opreşte şi asupra impresiei profunde, estetice, pe care o capătă privitorul şi care se degajă într-un mod neorţat, necăutat putem spune, ci ca un rezultat al unei vechi tradiţii de lucru. La biserică din Tusa, consolele, pe lîngă stabilitatea pe care o conferă pereţilor, „crează un joc de umbră şi lumină încîntător... , ca nişte aripi de fluturi larg desfăcute în bătaia soarelui”.

Decoraţia lemnului contribuie mult la aspectul artistic al monumentului. Cel mai răspîndit motiv este cel al „sfrînghieii” — iarăşi element comun porţilor, caselor, şurilor etc. Bisericile din Ceheiu, Derşida, Margine, Tusa, Brusturi, excelează în privinţa ornamentelor crestate în lemn pe stîlpii tîrnaşului, pe contrafîşe şi fruntare, cu un brîu median puternic sculptat ca o torsadă ce înconjură monumentul.

Toate bisericile studiate au fost pictate în interior, la unele din ele pictura păstrîndu-se foarte bine (Chieşd — în tindă, Ceheiu, Porţ), sau s-a acoperit cu var, în general însă s-a distrus complet (ca la Sighetul Silvaniei, Derşida, Tusa, Vişoara, sau s-a păstrat fragmentar — Zalnoc, Boianul Mare, Vişoara); la trei monumente (Derşida, Ceheiu, Boianul Mare) se mai văd urme ale picturii exterioare.

Scenele existente sînt descrise pe larg la fiecare monument, cu unele observaţii cronologice, tehnice, de stil sau de încadrare într-o zonă mai largă. Sînt remarcate şi unele trăsături specifice artei populare, unele similitudini de colorit şi motivistică cu ţesăturile de casă (Chieşd, Derşida — e produs şi un vas de ceramică).

În aceeași idee, de tratare monografică a monumentului, I. Godea se ocupă și de inventarul de cult, care, cu toată raritatea pieselor păstrate oferă un material interesant de studiu și uneori chiar indicații de seamă pentru datarea construcției.

Astfel, cercetînd cele trei icoane de iconostas de la biserica din Chieșd, din care două datează de la sfîrșitul secolului XVIII, a descoperit, pe cea de-a treia, din 1807, numele unui nou zugrav de icoane ardelean, necunoscut pînă acum: Zacharias A—in o(t) Nadas (localitate eventual de identificat cu com. Nadăș — jud. Sălaj n.n.). Biserica din Vișoara posedă cîteva tipărituri românești din sec. XVIII și începutul sec. XIX, una adevărînd printr-o însemnare manuscrisă existența lăcașului de cult în 1777.

Remarcabil realizat sculptural la cîteva biserici (Zalnoc, Ceheiu, Margine) este piciorul altarului, piesă masivă cioplită din lemn de gorun, „adevărata piesă de sculptură puînd stă cu cîine în expozițiile de artă modernă”.

Socotim că din punct de vedere al organizării lucrării era necesar un capitol introductiv amplu, în care să fie precizate caracterile generale ale zonei alese, încadrarea sa într-o unitate geografică mai mare etc. Împărțirea în mici zone este destul de arbitrară în general (ca în cazul de față: 8 obiective în județul Sălaj și doar 4 în județul Bihor); ea ar trebui depășită prin realizarea unor monografii regionale cu capitole și subcapitole.

Chiar și din această micromonografie, zona Barcău-Crasna, autorul a omis includerea unei biserici, cea din satul Camăr, pe motivul — neîntemeiat — că a fost prezentată separat, în alt studiu al său.

Mediul geografic, lipsa de piatră, lemn, — în urma defrișării intense din secolul trecut în această zonă, — a impus răspîndirea și folosirea unui tip de locuință din pămînt băutu sau chirpici, cu acoperiș de paie sau stuf, construcții perisabile, fără elemente artistice deosebite, astfel că foarte puține exemplare vechi și valoroase s-au mai păstrat. Credem că era necesar, dat fiind titlul mai larg al lucrării,

de a se prezenta la început și trăsăturile definițiilor ale arhitecturii populare laice, vag amintite la descrierea fiecărei biserici, cu exemplificarea necesară — locuințe, șuri și alte anexe, sîntîni, porți — care ar merita să fie conservate în situ sau într-un viitor muzeu în aer liber.

Analogiile cu celelalte zone ale României sînt judicios analizate, așa cum am mai amintit. Totuși, deși se poate vorbi de legături strînse istorice, tehnice, de viață spirituală cu Maramureșul, (unde într-adevăr bisericile de lemn au atins o culme a desăvîrșirii artistice) nu se poate afirma (p. 10) că „împrumuturile preluate de la aceste biserici au urmat calea nord-sud, au cuprins zona Crasna-Barcău, Bihorul și Zarandul”, deoarece în cadrul trăsăturilor general comune, fiecare zonă și-a realizat propriile sale creații, caracteristice, evident cu unele interferențe, influențe etc.

Deși se menționează ca necesar în introducere, în cuprins nu se fac referiri și la regiuni străine, cu monumente de cult din lemn. Nord-vestul României, prin însăși poziția sa și prin urecutul istoric, a avut legături și cu zonele învecinate, cu Slovacia, de pildă — pendularea păstorilor români, sate de slovaci în Bihor etc., încît considerăm că un studiu al bisericilor slovace ortodoxe de lemn ar fi foarte util pentru cercetătorii noștri, contribuind la elucidarea unor probleme ca originea autohtonă a unor motive sau vehicularea lor, proveniența unor meșteri, aria lor de formare și de lucru etc.

În general, în studierea arhitecturii populare, mare importanță prezintă domeniul ilustrației — foto și grafice.

Pentru susținerea afirmațiilor autorului, pentru documentare serioasă este nevoie de fotografii clare, precise, de ansamblu și de detaliu.

Din punct de vedere grafic, planurile, rezevele, detaliile trebuie să fie științifice întocmite, la scară — menționată în mod categoric, ca și dimensiunile. Din păcate, ambele categorii sînt foarte slab realizate în acest volum, pentru fotografii intervenind și calitatea defec-

tuoasă a tiparului — deficiență întîlnită nu numai la publicațiile din provincie, ci constituind o răcilă aproape a întregii literaturi de specialitate.

Pe lîngă bibliografia utilizată și menționată în note la capitolele respective, volumul posedă și un indice de nume proprii, — autori, localități etc. Chiar dacă nu sînt toți pomeniți în text, credem că ar fi fost util un indice de termeni populari folosiți în zonă la aceste construcții. Pe de altă parte, o atenție mult mai mare trebuia acordată corecturii, greselile de tipar depășind cu mult limita — oarecum — admisă.

Credem că, în stadiul de față al cercetării arhitecturii populare, monografiile zonale trebuie considerate ca o primă etapă doar — intervenind și imposibilitatea delimitării geografice riguroase, menționată mai sus — în curs de definitivare, scopul final fiind acela al lucrărilor mari de sinteză, pe provincii istorice și pe plan național. În felul acesta vom avea tabloul exact al evoluției istorice, artistice etc. a acestui vast fenomen — arhitectura populară — temeinic studiată, și încadrată de asemenea în contextul european.

Paralele înșă, sau chiar inițial se cere cu maximă urgență:

a) inventarierea tuturor monumentelor de arhitectură populară;

b) luarea măsurilor de restaurare și conservare necesare și efectuarea lor în mod științific (în nici un caz frecarea hîrnelor cu peria pentru îndepărtarea chiar și a slabelor urme de pictură, ca la biserica din Tusa, p. 53).

Atîta timp cît mai sîntem încă una dintre puținele țări europene posedînd o asemenea comoară, avem datoria iminentă a salvării sale, depășind stadiul dezbaterii și căilor de ales — „în situ” sau în muzei în aer liber (oricum, nu ca transferul, nefericit gîndit, al bisericii din Brusturi și amplasarea sa lîngă Palatul baroc din Oradea).

Este de altfel și strigătul de alarmă pe care-l lansează în cîteva rînduri autorul volumului recenzat.

VALENTINA BUȘILĂ

„MONUMENTET“, Tirana, nr. 1, 2, 1971

Înființat în 1965, Institutul Monumentelor de Cultură din Albania editează o revistă în care sînt prezentate probleme ridicate de cercetarea, protejarea și restaurarea monumentelor istorice. Revista poartă titlul „Monumentet”, primele două numere apărînd în 1971. Publicația apare în condiții grafice deosebite, cu ample rezumate în limba franceză pentru fiecare articol, fapt ce îngăduie celor interesați să se informeze asupra tuturor aspectelor relevante în paginile sale.

În articolul cu care începe primul volum, purtînd titlul *Rezultatele și perspectivele muncii de cercetare și restaurare* (vol. I, 1971, p. 11—22), Gani Strazimiri, directorul Institutului, face bilanțul activității de cercetare și restaurare a monumentelor, desfășurată în ultimii 25 de ani, activitate de-a lungul căreia distinge două perioade. Între 1948 și 1965 au existat sectoare de muncă și ateliere dotate cu personal de specialitate restrîns ca număr și neexperimentat, care lucrau la început în cadrul Institutului de științe și apoi la Universitatea din Tirana, timp în care s-au realizat următoarele: a) punerea sub protecția legii a monumentelor de cultură — prin importante acte administrative; b) studiul și inventarul monumentelor de cultură, printr-o intensă activitate pe teren, avînd ca rezultat întocmirea primei liste a monumentelor puse sub protecția statului și crearea bazei unui sector de documentare; c) intervenții urgente pentru salvarea monumentelor de la degradare, în funcție de situația în care se aflau; d) unele lucrări de restaurare — limitate ca număr datorită lipsei de specialiști.

Crearea în 1965 a Institutului Monumentelor de Cultură marchează începutul unei noi etape în care activitatea în acest domeniu a căpătat o dezvoltare superioară. În acest sens, s-a vădit necesitatea studierii aprofundate a întregului patrimoniu cultural, cercetarea elaborînd bazele teoretice ale activității de conservare și restaurare, ce asigură realizarea sarcinilor de punere în valoare a tuturor monu-

mentelor. Prin datele însumate a fost posibilă luarea sub protecția Institutului a încă 250 de obiective importante. Activitatea de restaurare a Institutului Monumentelor de Cultură s-a intensificat, cuprinzînd o varietate de monumente: zidurile de incintă de la Zgërdhesh și Lis, Nimphaeum-ul din Apollonia, mormîntul lui Skanderbeg, biserica din Marmiro, casa Zeka din Gjirokastër, mai multe ansambluri arhitecturale — cartierul Kala din orașul-muzeu Berat, piața din Kruje sau piața și cetatea de la Gjirokastër — ca și unele clădiri legate de lupta de eliberare națională condusă de partidul comunist. În ultimul an a crescut numărul de specialiști, calitatea lucrărilor ca și volumul acestora, care numai în 1968 întrecea de patru ori volumul întregului deceniu VI.

În încheierea articolului sînt precizate sarcinile de viitor în domeniul activității Institutului, subliniîndu-se necesitatea intensificării apariției publicațiilor de specialitate și de popularizare, care să contribuie la educația patriotică, revoluționară și estetică a poporului. Pe această direcție se înscriu și articolele din cele două volume ale revistei „Monumentet”, care conțin rezultatele activității științifice din ultimii ani, publicate de specialiștii albanezi.

Numererele pe care le prezentăm ilustrează varietatea preocupărilor cercetătorilor de la Institutul Monumentelor de Cultură din Albania, preocupări ce acoperă o lungă perioadă de timp, începînd cu vremuri străvechi — cultura ilirilor — și sfîrșind cu epoca contemporană. Diversitatea subiectelor este evidentă, nu numai din punct de vedere a epocilor cuprinse, ci și a subiectelor propuse spre studiu. Sumarul celor două numere cuprinde articole, note și comunicări dedicate fie vestigiilor antichității, fie monumentelor medievale, oprîndu-se asupra fortificațiilor sau ansamblurilor urbane și a tipurilor de locuință, dar prezentînd și monumente de cult alături de două dintre personalitățile picturii medievale religioase, și încheindu-se cu probleme de restau-

rare și cu cîte o cronică, în fiecare număr, care relevă activitatea de conservare, restaurare și cercetare a Institutului în 1969 (nr. 1, 1971, p. 199—201) și respectiv 1970 (nr. 2, 1971, p. 171—173).

Cercetările asupra vestigiilor antichității se îndreaptă cu precădere spre cultura ilirică, dar și spre epoca romană. Selim Islami, în *Cetatea ilirică de la Zgërdhesh* (nr. 1, 1971, p. 23—41) face cunoscute rezultatele cercetărilor unei așezări fortificate ilire, precizînd perioadele de construcție și de dezvoltare. Aici, în jurul unei mici fortificații din secolele VI—V î.e.n., s-a dezvoltat, spre sfîrșitul secolului IV î.e.n., un puternic centru urban, cu ziduri din blocuri de piatră făcînd, centru care în secolele III-II î.e.n. a cunoscut o maximă dezvoltare, pentru ca să decadă după cucerirea romană.

Articolul lui Shpëtim Haxhilyseni este dedicat *Așezării fortificate ilirice din Tervol* (nr. 2/1971, p. 139—145), ale cărei ziduri sînt produsul mai multor etape de construcție. Asupra epocii ilirice se îndreaptă și cercetările lui Frano Prendi și Koço Zheku, în materialul *Lissus în lumina datelor arheologice recente* (nr. 2/1971, p. 7—23), în care se afirmă că aici se afla o puternică cetate ilirică, devenită centru urban la sfîrșitul secolului IV î.e.n., apoi avariata grav în timpul ocupației romane.

Studierea traseului unei străvechi căi de comunicație, cu ajutorul vestigiilor găsite de-a lungul ei — calea naturală de pe valea rîului Shkumbin, ce lega mai multe orașe ilirice, iar mai tîrziu a fost folosită și de romani, fiind cunoscută în secolul I î.e.n. sub numele de Via Egnatia — constituie obiectul articolului lui Neritan Ceka și Iazër Papajani, *Calea antică de-a lungul rîului Shkumbin* (nr. 1, 1971, p. 43—59). I.a o altă ramură a Căii Egnatia se referă materialul prezentat de Hasan Ceka, *Ramura sudică a căii Egnatia* (nr. 2, 1971, p. 25—36).